

Розділ I

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

(у рамках міжнародної науково-практичної конференції,
проведеної у Львівському державному університеті
внутрішніх справ 25–26 жовтня 2012 р.)

УДК 159.923

Л.Ю. Айвазян

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСОБИСТОСТІ

Представлено огляд результатів дослідження взаємозв'язку переживання самотності та процесів обособлення-ідентифікації особистості. Надмірне домінування вказаних процесів призводить до порушення психологічної безпеки особистості.

Ключові слова: переживання самотності, процеси обособлення-ідентифікації, психологічна безпека особистості.

Постановка проблеми. Зміни в сучасному суспільстві – індивідуалізація та урбанізація – призводять до змін якості та темпу життя. Зростання кількості соціальних ролей, які особистість вимушена виконувати одночасно, призводить до побудови більш складних адаптаційних стратегій. З іншого боку, зменшення автономності особистості у період аномії також вимагає високого рівня адаптації особистості. Окреслені процеси в суспільстві призводять не лише до змін і нестабільності суспільного розвитку, проте і до порушення психологічної безпеки особистості. Переживання самотності, що є результатом процесів, які відбуваються у суспільстві та внутрішніх змін особистості, є фактором, що відображає зміни або навіть порушення психологічної безпеки особистості. Так, переживання самотності може слугувати психологічним сигналом для особистості і призвести до перебудови системи захисних механізмів, стратегій адаптації, проте може спричинити і порушення безпеки особистості, відповідно девіантну поведінку, суїцидальні спроби. Все вищевказане підкреслює актуальність дослідження взаємозв'язку самотності та психологічної безпеки особистості.

Психологічна безпека особистості пов'язана з процесами ідентифікації та обособлення як процесами формування та розвитку особистості. Так, за надмірного домінування одного з наведених вище процесів як результат виникають процеси дезадаптації. За надмірного домінування процесу обособлення виникає соціопатія, відчуженість, зневага соціальних норм і цінностей. Під час надмірного домінування процесу ідентифікації виникає порушення особистісних меж, конформізм тощо. В цьому контексті самотність виступає як сигнал порушення психологічної безпеки особистості.

Метою статті є аналіз ролі самотності у формуванні і розвитку особистості в контексті її психологічної безпеки.

Для досягнення мети поставлені такі завдання:

1) проаналізувати ступінь вивчення проблеми самотності у працях філософів, психологів, митців;

2) визначити взаємозв'язок самотності з процесами ідентифікації-обособлення і розкрити його роль для психологічної безпеки особистості.

Стан дослідження. Самотність як психологічний сигнал про внутрішні суперечності, дезадаптацію, зміни тощо була предметом вивчення низки науковців (С. Бакалдіні, Д. Валлерштейн, С. Вербицька, С. Ветров, Д. Гарбузов, О. Данчева, В. Дробишевський, О. Задорожня, Г. Зілбург, Д. Келлі, О. Коротєєва, В. Куніцина, С. Куртиян, Т. Лапшина, К. Мустакас, О. Неумоева, Е. Пепло, Ф. Райс, Д. Рассел, К. Роджерс, Н. Романова, Г. Салліван, В. Серма, Ф. Слейтер, І. Слободчиков, Д. Судзуки, Г. Тихонова, С. Трубнікова, І. Уледова, Дж. Фландерс, Р. Френч, Ф. Фромм-Рейхман, Н. Хамітов, Р. Шмельов, Є. Яхонтова та ін.). Учені розкривали самотність не стільки як феномен, скільки як похідний (стосовно соціальних процесів), тимчасовий і переважно негативний стан. Власне, відмінне від відомих тлумачень самотності є трактування цього поняття лише в роботах Г. Тихонова (акцентує на не конкретному характері) та С. Трубнікової (зміщує акцент на прикладний характер).

Дослідження психологічних особливостей переживання самотності представниками різного віку висвітлено в роботах О. Долгінова, М. Єрмолаєва, А. Кірпіков, О. Коротєєва, О. Лазарянц, С. Малишева, О. Неумоева, Є. Рогова, І. Слободчиков, Г. Шагівалеєва та ін.

Розгляд проблем самотності в контексті культури простежується в роботах Ф. Майленової, Л. Новицької, Л. Колесникової, В. Молчанова, Т. Власової, В. Пузько та ін. [3 та ін.].

Базові причини виникнення переживання почуття самотності у людини проаналізовані в дисертації Л. Варави. Автор зазначає, що соціальна депривація та стигматизація особистості сприяють виникнен-

ню руйнування надій на реалізацію власних можливостей, зниження мотивації на успіх та досягнення цілей, втрата життєвих перспектив. Все це стає основою для виникнення стійкого емоційного негативного переживання безглуздості свого існування, своєї непотрібності, самотності [4]. Отож, самотність є результатом певних стресових умов. Можна припустити, що ізоляція, як порушення потреби в міжособистісному спілкуванні, призводить до порушення психологічної безпеки особистості й самотність в цьому контексті виступає як психологічний сигнал незадоволеності потреби у спілкуванні тощо.

В роботі Ю. Швалба і О. Данчевої самотність визначається як культурно-історичний феномен. Учені висвітлюють особливості різних видів самотності, виокремлюють три основні культурно-історичні форми самотності. До першої культурно-історичної форми самотності вони відносять виховання. Випробовування самотності мало відповідні обряди та ритуали й існувало практично у всіх племен і народів. Друга форма самотності – це покарання самотністю, яке виражалось у соціальному вигнанні з групи чи родини, що прирікало індивіда на соціальну або фізичну смерть. Третя культурно-історична форма самотності – це добровільне усамітнення окремих індивідів, яке проіснувало багато тисячоріч.

Дослідники з країн СНД до теми самотності звертались наприкінці ХХ сторіччя. Вітчизняні психологи проблему самотності досліджували за такими напрямками: як соціально-психологічний феномен (С. Вербицька, В. Добришевський, Н. Романова, С. Трубнікова та ін.), як культурно-історична форма (С. Ветров, О. Данчева, Ю. Швалб та ін.), як психологічна особливість підліткового або юнацького віку (І. Кон, О. Долгінова, Е. Рогова, А. Кірпіков, В. Кісельова, С. Малишева, Е. Неумоева, Н. Перешеїна, З. Сафіна, І. Слободчиков, Г. Шагивалєєва та ін.).

Виклад основних положень. Емпірична частина дослідження взаємозв'язку суб'єктивного відчуття самотності та обособлення-ідентифікації проводилась у три етапи: збір даних, їх математична обробка та інтерпретація.

Після етапу збору даних результати опитування були зафіксовані у вигляді матриці даних у програмі SPSS. Після цього дані були оброблені відповідними математичними методами. Серед них: кореляційний аналіз, метод t-тесту для незалежних вибірок, графічне зображення даних.

Для дослідження взаємозв'язку ідентифікації-обособлення особистості та переживання самотності були використані такі методики:

1. Опитувальник суверенності особистісного простору С.К. Нартова-Бочавер – для виміру суверенності, автономності особистісного простору, а відповідно й результат механізму обособлення – автономність, суверенність особистості.

2. Методика визначення ідентичності М. Куна – для виявлення особливостей ідентичності особистості, наявності/відсутності соціальної ідентичності (соціальні ролі) і її особливостей та особистісної ідентичності.

3. Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела, М. Фергюсона.

4. Методика діагностики комунікативних і організаторських схильностей, у якій буде прийнята до уваги шкала комунікативних схильностей, що дасть можливість дослідити взаємозв'язок рівня комунікативних умінь і суб'єктивного відчуття самотності.

Зазначимо, що для дослідження суб'єктивного відчуття самотності та його взаємозв'язку з обособленням-ідентифікацією особистості вибірка має складатися з респондентів дорослого віку, тобто від 18 років. Такий вибір пов'язаний із описаною вище моделлю дослідження. Також вище у відповідній главі описана теоретична основа для виокремлення вибірки для дослідження суб'єктивного відчуття самотності.

Другий параметр – стать. Відповідно до представленої моделі дослідження немає необхідності виділяти респондентів у дві окремі досліджувані групи за критерієм статі. Проте стать буде врахована під час інтерпретації результатів.

Також у моделі дослідження врахований фактор освіти. Такий параметр пов'язаний зі спробою урівняти вибірку за культурним рівнем.

Загальна вибірка досліджуваних становить 80 осіб, віком від 18 до 55 років, з них: 46 жінок і 34 чоловіки, студенти та респонденти з вищою освітою.

В дослідженні на етапі математичної обробки даних було виявлено дві групи, в яких зв'язок суб'єктивного відчуття самотності, суверенності психологічного простору та ідентифікації особистості має діаметрально протилежний характер, що в загальному масиві даних без розподілу на групи спричиняє повну відсутність зв'язку досліджуваних явищ. Отож, вибірка була розподілена на дві групи за критерієм ідентифікації: перша група, в якій у респондентів переважає особистісна ідентифікація («я гарний», «я кумедна» тощо), і друга група, в якій у респондентів переважає соціальна ідентифікація, тобто соціальні ролі («я студент», «я донька»).

Наступним кроком було виявлення статистично значимої різниці в рівні суб'єктивного відчуття самотності для вище вказаних двох груп. Для виявлення такої різниці використано метод t-тесту для незалежних вибірок.

Так, рівень значущості t-тесту 0,608. Він свідчить про відсутність статистично значущої різниці між 2 групами (1 – переважання особистісних ідентифікацій; 2 – переважання соціальних ідентифіка-

цій) за рівнем суб'єктивного відчуття самотності. Це означає, що домінування одного чи іншого процесу буття і розвитку особистості не відрізняється за тим, який рівень самотності можливий. Тобто високий рівень самотності може бути і в людини надмірно ідентифікованої, і в надмірно обособленої.

Подальшим кроком аналізу та інтерпретації даних є математична обробка за допомогою методу кореляційного аналізу. Отримані дані свідчать про взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності та суверенності психологічного простору особистості (обособлення) та різниці соціальних і особистісних ідентифікацій, а також комунікативних умінь особистості в групі, де в респондентів за методикою Куна «Хто Я?» переважає особистісна ідентифікація. Так, суб'єктивне відчуття самотності та різниця соціальних та особистісних ідентифікацій корелює на рівні 0,477 оберненим зв'язком при рівні значущості 0,22. Це означає, що чим менше соціальних ідентифікацій і чим більше особистісних, тим вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності. Так, людина з переважанням особистісних орієнтацій відчуватиме суб'єктивне відчуття самотності, якщо кількість її соціальних ідентифікацій ще зменшуватиметься. Суб'єктивне відчуття самотності та суверенності психологічного простору особистості (обособлення) корелюють на рівні 0,672 також оберненим зв'язком, за рівня значущості 0,000. Це означає, що чим нижче буде суверенність психологічного простору особистості, тим вище буде відчуття самотності. Тобто, не маючи достатнього простору, людина почуватиметься самотньою.

Було виявлено відмінності за результатами про взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності та суверенності психологічного простору особистості (обособлення) та різниці соціальних та особистісних ідентифікацій, а також комунікативних умінь особистості в групі, де в респондентів за методикою Куна «Хто Я?» переважає соціальна ідентифікація. Взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності та комунікативних умінь знаходиться на рівні – 0,624 з оберненим характером при рівні значущості – 0,20. Така кореляція свідчить про наявність зв'язку між відчуттям самотності та комунікативним умінням особистості. Окреслений зв'язок означає, що людина, в якій переважають соціальні ідентифікації, відчуває себе самотньою, коли рівень її вміння спілкуватися низький. Підкреслимо, що ця кореляція відрізняє таку групу від тієї, в якій у респондентів домінують особистісні ідентифікації, зв'язок суб'єктивного відчуття самотності різниці соціальних і особистісних ідентифікацій. Так, кореляція між указаними змінними становить – 0,571 з прямим типом зв'язку при рівні значущості 0,033. Це означає, що людина, в якій переважають соціальні ідентифі-

кації над особистісним, почуватиметься самотньою за умови збільшення кількості соціальних ідентифікацій і зменшення особистісних. Варто зазначити, що в групі респондентів, в яких переважає особистісні ідентифікації, аналогічний зв'язок, проте з оберненим типом. Тобто зв'язок суб'єктивного відчуття самотності різниці соціальних і особистісних ідентифікацій в обох є протилежний за характером. Також був виявлений взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності та суверенності психологічного простору особистості (обособлення). Так, ця кореляція знаходиться на рівні $-0,338$ із рівнем значущості $0,155$. Це свідчить про статистичну незначущість зв'язку, тобто фактично про його відсутність із статистичної точки зору. В людини, у якій переважає соціальні ідентифікації над особистісними, переживання самотності не залежить від суверенності психологічного простору.

Виявлено взаємозв'язок окремо щодо кожного питання методики діагностики суб'єктивного відчуття самотності, суверенності психологічного простору особистості (обособлення) та різниці соціальних та особистісних ідентифікацій, а також комунікативних умінь особистості в групі, де в респондентів за методикою Куна «Хто Я?» переважає соціальна ідентифікація.

Питання методики діагностики суб'єктивного відчуття самотності, які корелювали із вищевказаними змінними в групі, де переважає соціальні ідентифікації, такі: «Мені немає з ким поговорити», «Я відчуваю себе покинутим», «Я не здатен розслабитися і спілкуватися з тими, хто мене оточує», «Я нещасливий від того, що всі мене покинули».

Такі результати можуть указувати на самотність, яка виникає в людини через надмірну ідентифікацію, яка, своєю чергою, повністю не може підтверджуватись зовнішніми обставинами і не може покривати потребу в спілкуванні, в увазі тощо.

Питання методики діагностики суб'єктивного відчуття самотності, які корелювали із вищевказаними змінними в групі, де переважають особистісні ідентифікації, такі: «Для мене нетерпимо бути самотнім», «Я відчуваю, що ніхто не розуміє мене», «Немає нікого, до кого я міг би звернутися», «Я відчуваю себе ізольовано від інших», «Я нещасливий від того, що всі мене покинули», «Люди поруч зі мною, але не зі мною». Такий зв'язок свідчить про те, що людина з переважанням особистісних ідентифікацій за низького рівня суверенності психологічного простору відчуває, що вона ізольована від усіх.

У першій групі (переважання особистісної ідентифікації) виявлено зворотній взаємозв'язок між суб'єктивним відчуття самотності та співвідношенням соціальних і особистісних ідентифікацій особистості на рівні $0,500$ за коефіцієнтом Пірсона при рівні значущості $0,01$. Та-

кий результат свідчить про зворотній взаємозв'язок досліджуваних явищ, тобто що вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності, то менше в особистості кількість соціальних ролей, з якими вона себе ідентифікує, і відповідно, навпаки, що менший рівень суб'єктивного відчуття самотності, то більший рівень соціальної ідентифікації. Також виявлено зворотній взаємозв'язок між суб'єктивним відчуттям самотності та суверенністю психологічного простору особистості на рівні 0,779 при рівні значущості 0,05. Так, вищевказані цифри свідчать про безперечний і сильний зв'язок, тобто що вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності, то нижчий рівень суверенності психологічного простору особистості, і навпаки. Зв'язок рівня суб'єктивного відчуття самотності і рівня комунікативних умінь на рівні 0,252 за коефіцієнтом Пірсона при рівні значущості 0,257, що свідчить про відсутність зв'язку.

Отримано такі результати в другій групі (переважання соціальної ідентифікації): виявлено прямиї взаємозв'язок між суб'єктивним відчуттям самотності та співвідношенням соціальних та особистісних ідентифікацій особистості на рівні 0,571 за коефіцієнтом Пірсона при рівні значущості 0,33. Цей результат свідчить про прямиї взаємозв'язок досліджуваних явищ, тобто що вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності, то більша в особистості кількість соціальних ролей, з якими вона себе ідентифікує, і навпаки – що менший рівень суб'єктивного відчуття самотності, то менша кількість соціальних ролей. Зворотній взаємозв'язок між суб'єктивним відчуттям самотності та суверенністю психологічного простору особистості на рівні 0,338 за коефіцієнтом кореляції Пірсона при рівні значущості 0,155. Такі результати свідчать про низький зв'язок і про відсутність його значущості, що фактично вказує на його відсутність. Виявлено зворотній взаємозв'язок рівня суб'єктивного відчуття самотності і рівня комунікативних умінь на рівні 0,624 за коефіцієнтом Пірсона при рівні значущості 0,020. Отож, що вищий рівень суб'єктивного відчуття самотності, то нижчий рівень комунікативних умінь і навпаки – що нижчий рівень суб'єктивно відчуття самотності, то вищий рівень комунікативних умінь.

Висновки. Отримані результати свідчать про неоднорідність переживання суб'єктивного відчуття самотності. А саме: вибірка була поділена на дві групи за критерієм переважання особистісних ідентифікацій («я гарний», «я кмітлива») – перша група, та переважання соціальної ідентифікації (соціальних ролей – «я студент», «я дочка») – друга група. Взаємозв'язки суб'єктивного відчуття самотності з суверенністю психологічного простору, ідентифікацією особистості та рівнем комунікативних умінь діаметрально протилежні в цих групах.

У першій групі (переважання особистісної ідентифікації) виявлено зворотній взаємозв'язок рівня суб'єктивного відчуття самотності

з суверенністю психологічного простору особистості та кількістю соціальних ролей і відсутність взаємозв'язку з комунікативними вміннями.

У другій групі (переважання соціальної ідентифікації) – прямий взаємозв'язок рівня суб'єктивного відчуття самотності з соціальними ролями, зворотній з комунікативними вміннями і відсутній з суверенністю психологічного простору особистості.

Неоднорідність явища суб'єктивного відчуття самотності необхідно враховувати і у практичній діяльності психолога, і в дослідженнях цього явища загалом.

Описані вище дані надають змогу безпосереднього застосовувати отримані в дослідженні результати в практичній діяльності. Так, практичний психолог, стикаючись із запитом переживання суб'єктивного відчуття самотності, має можливість за незначний час виявити напрями, за якими необхідно працювати із клієнтом для нівелювання деструктивності такого переживання. Тобто, якщо в клієнта за методикою Куна «Хто Я?» переважають особистісні ідентифікації над соціальними ролями (перша група), то відповідно необхідно працювати із рівнем суверенності психологічного простору і кількістю соціальних ролей. Якщо переважають соціальні ролі над особистісними ідентифікаціями, то необхідно працювати у напрямі підвищення комунікативних умінь і усвідомлення власних соціальних ролей.

На наступному етапі дослідження планується підтвердження і більш детальне дослідження виявленого під час цього дослідження феномена, що для деяких респондентів самотність виявляється в фізичному аспекті (у відсутності іншого), а для інших – у переживанні самотності як відірваності (суб'єктивне відчуття самотності). Так, це дослідження ще раз підкреслило актуальність і необхідність вивчення явища самотності.

1. Айвазян Л.Ю. Взаємозв'язок суб'єктивного відчуття самотності і розвитку особистості / Л.Ю. Айвазян // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України; за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 13. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 12–21.

2. Амбрумова А.Г. Личность. Психология одиночества и суицид / А.Г. Амбрумова // Актуальные вопросы суицидологии. – М., 1988.

3. Артамонова А.А. Переживание одиночества как фактор развития личностного потенциала студентов-первокурсников: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / А.А. Артамонова. – М., 2008.

4. Варава Л.А. Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної депривації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / Л.А. Варава. – К., 2009.

5. Лабиринты одиночества: пер. с англ. / под общ. ред. и предисл. Н. Покровского. – М.: Прогресс, 1989. – 289 с.

6. Неумоева Е.В. Одиночество как психологический феномен и ресурс развития личности в юношеском возрасте: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / Е.В. Неумоева. – Тюмень, 2005. – 27 с.

7. Хараш А.У. Психология одиночества / А.У. Хараш // Педология: новый век. – 2000. – № 4.

Айвазян Л.Ю. Взаимосвязь переживания одиночества и психологической безопасности личности

Представлен обзор результатов исследования взаимосвязи переживания одиночества и процессов обособления-идентификации личности. Чрезмерное доминирование указанных процессов приводит к нарушению психологической безопасности личности.

Ключевые слова: переживание одиночества, процессы обособления-идентификации, психологическая безопасность личности.

Aivazian L.Yu. The correlation of the feeling of loneliness and the psychological safety of the person

The article presents review of the research results concerning correlation of the feeling of loneliness and isolation-identification processes of personality. Excessive domination of the given processes leads to the violation of the psychological safety of the person.

Key words: feeling of loneliness, isolation-identification processes, psychological safety of the person.

УДК 159.923.2

Н.І. Баранюк

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ПОШИРЕННЯ КРИЗОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ
ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ**

Розкрито соціально-психологічні засади, які стали основою для виникнення та загострення кризового стану в українському суспільстві. Розглянуто проблематику особливостей вияву та перебігу кризового стану на особистісному та суспільному рівнях і їх вплив на суспільну безпеку.

Ключові слова: криза суспільства, феномен зивання, виживання, девіація, моральна деградація.